

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

LANGUAGE ENVIRONMENT OF THE SOUTHERN UKRAINE: SOCIOLOGICAL MEASUREMENT

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу публікацій українських науковців за останні десять років, в яких досліджується мовна ситуація в Україні в ретроспективі та перспективі; визначаються деякі чинники, які впливають на її зміну. Викладено результати емпіричного соціологічного дослідження Миколаївського центру соціологічних досліджень Чорноморського національного університету імені Петра Могили, проведеного у листопаді – грудні 2018 року у рамках наукового проекту кафедри соціології «Ефективне функціонування та розвиток соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» з метою вивчення мовленнєвих практик мешканців міст Причорноморського регіону (Миколаєва, Одеси, Херсону) та чинників, які визначають вибір мови спілкування в приватній та професійній сферах. Анкетним опитуванням охоплено 801 респондент. З'ясовано, що більшість з них, незалежно від статеві і вікової належності, удома / в побуті розмовляють російською мовою, що підтвердив вторинний аналіз первинної соціологічної інформації, отриманої провідними соціологічними центрами України протягом останніх п'яти років. У професійній ж сфері респонденти м. Одеси переважно спілкуються російською мовою, а міст Миколаєва та Херсону – українською або російською, залежно від ситуації. Українською мовою більше користуються жінки, ніж чоловіки; російською – респонденти 60 років і старше; українською та російською мовами ситуативно – респонденти 18–29 років. Найбільшою мірою визначають вибір мови, якою розмовляють респонденти удома / в побуті, на роботі / в навчальному закладі, мовленнєві практики, які історично сформувалися («це мова є найбільш поширеною, де я живу») і домінують в таких соціальних групах, як сім'я («цією мовою я розмовляю з дитинства»), трудовий чи навчальний

колектив («так заведено в колективі, я прилаштовуюсь»).

Ключові слова: білінгвізм чи двомовність, мова, мовне середовище, мовленнєві практики, Південь України.

The article presents the results of the theoretical analysis of the publications of Ukrainian scholars over the past ten years, in which is researched the linguistic situation in Ukraine in the retrospective and prospect; certain factors influencing its change are determined. The results of the empirical sociological research of the Mykolaiv Centre for Sociological Research of the Petro Mohyla's Black Sea National University conducted in November-December 2018 as part of the scientific project of the Department of Sociology "Effective functioning and development of the socio-cultural environment in the conditions of decentralization as a guarantee of national security of Ukraine" are presented in order to study the speech practices the inhabitants of the cities of the Black Sea region (Mykolaiv, Odessa, Kherson) and the factors that determine the language choice of speaking in the private and professional fields. The questionnaire covered 801 respondents. It is revealed that most of them, regardless of gender and age, speak Russian in the domestic use, which confirmed the secondary analysis of the primary sociological information received by the leading sociological centres of Ukraine during the last five years. In the same field, respondents from Odessa mostly speak Russian, and cities in Mykolaiv and Kherson – Ukrainian or Russian, depending on the situation. Women use Ukrainian more likely than men; Russian - respondents 60 years and older; Situation of Ukrainian and Russian are respondents aged 18-29. Mostly, the choice of language spoken by respondents at home / at home, at work / in an institution, historically formed speech practices ("this language is the most common where I live") and dominate in social groups such as the seven 'I ("I've spoken this language from my childhood"), a labour or training staff ("I want to be a part of the team").

Key words: bilingualism, language, linguistic environment, speech practices, South of Ukraine.

УДК 316.74: 81(477.7)(043.2)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2019.9.6>

Іванова І.Ф.

к.пед.н.,
доцент кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Мовне питання протягом всього періоду існування незалежної української держави було в центрі уваги не тільки науковців з різних галузей знання, включаючи соціологію, а й політиків, що пояснюється не тільки соціальною природою мови, а й особливостями мовного середовища України, характерними рисами якого є багатомов-

ність і певна мовленнєва полярність регіонів країни. Прийняття у травні 2019 р. Верховною Радою України Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ще більше привернуло увагу спільноти, і не тільки української, до проблеми функціонування як державної мови, так і мов національних меншин, які проживають в Україні. Саме

тому автор статті вважає дослідження мовного середовища Півдня України актуальною проблемою для сучасної соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У ході теоретичного етапу дослідження проблеми мовного середовища Півдня України здійснено аналіз публікацій вітчизняних науковців (представників різних галузей знання) за останні десять років. Особливості формування сучасної мовної ситуації в Південному регіоні України в ретроспективі та перспективі розглянуто у монографіях та наукових статтях В.М. Демченка (к. філолог. н.) [3–5]. Він виокремив об'єктивні («переважно російськомовна освіта та культура, статус колонії відносно метрополії, урбанізація, депопуляризація села та професії хлібороба») та суб'єктивні («асиміляція українців у місті протягом століть і їх генетична вже білінгвальність») чинники утворення «білінгвістичного феномену», який притаманий цьому регіону [5, с. 78].

Н.Б. Малець (к. іст. н.) теж зауважує, що різний мовний статус регіонів України зумовлюється відмінностями їхнього історичного розвитку, а причинами «домінування російської мови в Україні є багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України...» [7]. О.В. Яковлева (к. філос. н.) вважає, що українське мовне середовище визначає взаємодія трьох факторів: історичної спадщини, державної мовної політики, побутової мовної поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів мовної діяльності [15].

Проблемі двомовності в Україні присвячено монографію Я.К. Радевича-Винницького (к. філолог. н.), в якій, поряд з іншим, проаналізовано соціальний аспект білінгвізму. Визначено, що в Україні істотно переважає українсько-російська двомовність, яка, на відміну від російсько-української, є в Україні вимушеною і суцільною [11]. Доктор філологічних наук Л.Т. Масенко у статті 2018 р. писала, що «сучасний потенційно конфліктний характер двомовного розвитку української ситуації зумовлений відсутністю мовного законодавства, яке врегулювало б і регламентувало сфери вживання двох найпоширеніших в Україні мов...» [8, с. 32].

Доктор соціологічних наук Н.Й. Черниш, досліджуючи проблему співвідношення мовних практик та ідентичності українців, дійшла висновку, що «найвищий ступінь мовної полярності стало фіксують щодо російськомовного Сходу й українськомовного Заходу країни», але ця «мовна відмінність не є важливим чинником політичних практик і громадянської ідентичності» мешканців різних регіонів України [13]. К.Ю. Шестакова (к. соц. н.), за результатами дисертаційного дослідження, стверджує, що «мовний чинник домінує у про-

цесі етнічної ідентифікації українсько-російського пограниччя» [14].

Доктор наук в галузі соціології В.М. Оніщук, враховуючи багатонаціональний склад населення Півдня України, пропонує у вирішенні мовних питань розвивати основи «мовного партнерства», яке полягає «у підтримці природного розвитку й функціонування мов державної і національних меншин у конституційно визначених межах», що буде сприяти «національній безпеці та єдності» [9]. О.В. Яковлева також звертає увагу на необхідність «збереження та захисту мов національних меншин», повагу до «регіональних особливостей мовної ситуації» [15].

Динаміка змін мовної ситуації в регіонах України, включаючи Південь, за 1992–2016 рр. відображена в збірці Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» [12, с. 475.], за 1998–2008 рр. – у монографії доктора соціологічних наук О.І. Вишняка «Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз)» [1].

Стислий і далеко не повний аналіз теоретичного доробку вітчизняних науковців з вивчення мовної ситуації в регіонах України показав необхідність подальшого наукового дослідження (на теоретичному та емпіричному рівнях) сучасного стану мовного середовища Півдня України в умовах активізації процесу забезпечення державної одномовності, з урахуванням особливостей регіону (домінування російської мови як мови міжнародного спілкування).

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми поставили наступні завдання: вивчити мовленнєві практики мешканців міст Причорноморського регіону України (Миколаїв, Одеса, Херсон); виокремити чинники, що визначають вибір мови спілкування в приватній (удома / в побуті) та публічній (на роботі / в навчальному закладі) сферах.

Для досягнення поставлених завдань проведено опитування мешканців вищезазначених міст у рамках наукового проекту кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили «Ефективне функціонування та розвиток соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України», здійснено вторинний аналіз даних досліджень провідних соціологічних центрів України з мовного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опитування (омнібусне) населення причорноморських міст України (Миколаєва, Одеси, Херсону) проводилось у формі особистого формалізованого інтерв'ю (face to face) за багатоступеневою вибіркою: районованою (відбір районів міста), власне імовірнісною

(відбір вулиць, проспектів, номерів будинків, квартир у кожному районі міста), квотною (відбір одиниць спостереження за статтю і віком респондентів.). Всього опитано 801 особу, з них: 218 осіб (27,26%) з м. Миколаїв; 425 осіб (52,96%) з м. Одеса; 158 осіб (19,78%) з м. Херсон. Отримана первинна соціологічна інформація оброблялася за допомогою пакету комплексних прикладних програм SPSS. Поряд з іншими, в опитувальному листі були представлені питання щодо мовленнєвої практики мешканців вищеназваних міст.

Аналіз результатів дослідження кафедри соціології ЧНУ ім. Петра Могили прогнозовано показав перевагу використання російської мови респондентами всіх вищеназваних міст у приватній сфері (удома / в побуті). У професійній же сфері (на роботі / в навчальному закладі) респонденти міста Одеси переважно спілкуються російською мовою, а міст Миколаєва та Херсону – українською або російською, залежно від ситуації.

Одномірний аналіз відповідей респондентів на питання «Якою мовою Ви розмовляєте удома / в побуті?» виявив, що більше поло-

вини респондентів (53,5%) розмовляють російською мовою. Третина респондентів (30,7%) використовують українську або російську мови, залежно від ситуації. Українською мовою спілкуються удома / в побуті 14,7% опитаних; іншою мовою – лише один відсоток (табл. 1.).

Аналіз відповідей на питання щодо використання мови на роботі / в навчальному закладі показав зменшення кількості респондентів, які спілкуються російською мовою, до 43,8%; але їх більше, ніж тих, хто використовує українську або російську мови ситуативно (36,2%) та спілкується українською мовою (19,1%) (табл. 1.).

Двомірний аналіз первинної соціологічної інформації в розрізі міст, мешканці яких опитувалися, показав, що удома / в побуті спілкуються російською мовою більшою мірою респонденти-мешканці Одеси (58,2%), меншою – Херсону (56,7%) і Миколаєва (41,8%). Ситуативний підхід до використання мови притаманний більшою мірою респондентам з Миколаєва (38,0%) та Херсону (31,2%), ніж з Одеси (26,9%). Українською мовою розмовляють удома / в побуті 19,7% респондентів з Миколаєва, 13,0% з Одеси, 12,1% з Херсону (табл. 2.).

Таблиця 1

Мова спілкування респондентів (одномірний аналіз)

Якою мовою Ви розмовляєте удома / в побуті?	Процент	Якою мовою Ви розмовляєте на роботі / в навчальному закладі тощо?	Процент
Тільки українською	5,2	Тільки українською	6,0
Переважно українською	9,5	Переважно українською	13,1
Українською або російською, залежно від ситуації	30,7	Українською або російською, залежно від ситуації	36,2
Переважно російською	27,7	Переважно російською	26,1
Тільки російською	25,8	Тільки російською	17,7
Іншою мовою	1,1	Іншою мовою	0,9
Всього	100,0	Всього	100,0

Таблиця 2

Мова спілкування респондентів (двомірний аналіз)

Варіанти відповідей	Якою мовою Ви розмовляєте удома / в побуті?			Якою мовою Ви розмовляєте на роботі/в навчальному закладі тощо?		
	Міста (%)			Міста (%)		
	Миколаїв	Одеса	Херсон	Миколаїв	Одеса	Херсон
Тільки українською	6,6	3,7	7,0	4,7	4,4	12,1
Переважно українською	13,1	9,3	5,1	16,4	12,1	11,4
Українською або російською, залежно від ситуації	38,0	26,9	31,2	40,4	26,9	56,1
Переважно російською	24,4	24,6	40,8	26,8	30,2	14,0
Тільки російською	17,4	33,6	15,9	11,7	25,5	4,5
Іншою мовою	0,5	1,9	0,0	0,0	0,9	1,9
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ситуація щодо використання мови в професійній сфері наступна. Державною українською мовою спілкуються 23,5% респондентів з Херсону; 21,1% з Миколаєва; 16,5% з Одеси. В Миколаєві більша частина респондентів (40,4%) розмовляють на роботі / в навчальному закладі українською або російською мовами, залежно від ситуації. В Одесі більшість опитаних мешканців (55,7%) спілкується в професійній сфері, так само як і в приватній, російською мовою. У Херсоні першу позицію займає ситуативний підхід до використання української та російської мов (56,1% респондентів) (табл. 2.).

Аналіз даних дослідження за статтю та віком респондентів показав, що в побуті розмовляють російською мовою практично всі опитані чоловіки і жінки (54,2% і 53,0%) всіх вікових категорій. Ситуативно користуються українською й російською мовами більшою мірою жінки, ніж чоловіки (32,5% проти 28,4%), а також респонденти віком 18–29 років (33,6%), що, на думку автора статті, зумовлено більш вираженою психологічною готовністю жінок до зміни своєї комунікативної поведінки та схильністю молоді до білінгвізму. Українською мовою спілкуються більше чоловіки, ніж жінки (16,5% проти 13,1%), а також респонденти вікових категорій «50–59», «60 і більше».

Мовленнєві практики респондентів різної статевої та вікової належності у професійному просторі (на роботі / в навчальному закладі), як показали результати двомірного аналізу, мають дещо інший кількісний вимір. Українською мовою більше користуються жінки, ніж чоловіки (20,3% проти 17,6%), що можна пояснити, поряд з іншими факторами, тим, що жінок більше працює в сфері середньої та вищої освіти, в органах державного управління (виконавча ланка), де використання державної мови є обов'язковим і регламентується відповідними законодавчими документами.

Вторинний аналіз первинної соціологічної інформації, здійснений за матеріалами досліджень провідних соціологічних центрів України за 2014–2019 роки, підтвердив гіпотезу про наявність у Причорноморському регіоні України сталої тенденції до переважного використання російською мовою в приватній та професійній сферах, навіть в умовах збройної агресії Росії проти України.

Так, за даними дослідження:

– фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс» (грудень 2014 р. – січень 2015 р., опитано не менше 400 осіб), 65,1% респондентів, що проживають в Причорномор'ї (Миколаївська, Одеська, Херсонська області), спілкуються в сім'ї зазвичай російською мовою; 35,0% – українською [2, с. 5];

– соціологічної служби Центру Разумкова (2017 р., опитано 2 016 осіб) на Півдні України розмовляють вдома російською мовою 50,0% респондентів; українською – 33,0%; іноді українською, іноді російською – 15,7%. За межами дома та сім'ї (на роботі, навчання тощо) спілкуються російською мовою 52,1% опитаних; українською – 28,0%; українською й російською – 18,8% [10, с. 27];

– Київського міжнародного інституту соціології (лютий – березень 2019 р., 2004 респондентів), 47,9% опитаних мешканців Півдня України зі своїми найближчими родичами розмовляють російською мовою; 32,1% – і російською, і українською однаково часто; 19,1% – українською мовою [6].

З метою виявлення чинників, що визначають вибір мови спілкування, респондентам було запропоновано обрати не більше трьох варіантів відповіді на два питання: «Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте удома / в побуті?», «Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте на роботі / в навчальному закладі?».

Одномірний аналіз даних стосовно причин вибору мови спілкування удома / в побуті показав, що найчастіше обиралися такі варіанти відповіді: «цією мовою я розмовляю з дитинства» (40,1%); «це мова є найбільш поширеною, де я живу» (22,1%), «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» (19,5%). Двомірний аналіз первинної соціологічної інформації в розрізі міст суттєвих відмінностей у виборі респондентами варіантів відповіді не виявив, хоча на деякі особливості слід звернути увагу. Так, варіанти відповіді «цією мовою я розмовляю з дитинства» і «це мова є найбільш поширеною, де я живу» частіше обирали респонденти з м. Одеси; «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» – респонденти Миколаєва та Херсону рівною мірою (табл. 3.).

Причини вибору мови спілкування за межами дома (на роботі, в навчальному закладі), як показали матеріали аналізу даних дослідження, такі саме, що і в приватній сфері: 30,5% – «цією мовою я розмовляю з дитинства» (частіше зустрічається у відповідях мешканців Одеси); 23,7% – «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» (миколаєвці обирали частіше, ніж інші респонденти); 20,6% – «це мова є найбільш поширеною, де я живу» (обирали частіше респонденти м. Одеса) (табл. 3.).

Двомірний аналіз отриманої соціологічної інформації за статевою належністю респондентів показав відсутність суттєвих відмінностей у переліку причин вибору ними мови спілкування та їх наявність під час аналізу за віковою належністю. Так, в переліку причин вибору мови спілкування в приватній і професійній сферах варіант відповіді «цією мовою я розмовляю з дитинства» частіше обирали

Таблиця 3

Чинники, які визначають вибір мови спілкування у приватній й професійній сферах (двомірний аналіз)

Варіанти відповіді	Вибір мови спілкування удома / в побуті			Вибір мови спілкування на роботі / в навчальному закладі		
	Міста (%)			Міста (%)		
	Миколаїв	Одеса	Херсон	Миколаїв	Одеса	Херсон
Цією мовою я розмовляю з дитинства	36,2	43,9	36,6	31,3	32,1	25,3
Це мова народу, до якого я належу	11,0	8,3	12,2	10,7	9,1	9,1
Це мова є найбільш поширеною, де я живу	19,5	24,8	19,3	20,3	21,1	19,5
Це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок	4,9	4,6	7,1	6,3	7,8	20,7
Так заведено в колективі, я прилаштовуюсь	23,7	15,1	23,7	24,8	24,5	21,2
Усе вищезазначене	3,3	2,3	0,7	5,4	2,6	1,2
Інше	0,3	0,3	0,3	0,3	1,6	1,2
Важко відповісти	1,0	0,6	0,0	0,9	1,1	1,7

респонденти віком 60 років і старше, більша частина свідомого життя яких пройшла за радянських часів. Стосовно причин вибору мови спілкування на роботі / в навчальному закладі варіант «так заведено в колективі, я прилаштовуюсь» частіше обирали респонденти вікової категорії «18–29 років».

Висновки з проведеного дослідження.

За результатами дослідження дійшли наступних висновків:

1. Дослідження мовного середовища України є актуальною науковою проблемою, про що свідчать чисельні публікації вітчизняних науковців (представників різних галузей знання), в яких висвітлюються питання формування і розвитку мовного середовища України в цілому, особливості мовної ситуації в окремих регіонах, співіснування української та російської мов тощо.

2. Дослідження мовного середовища України є одним із важливих напрямів діяльності провідних вітчизняних соціологічних центрів, які здійснюють моніторинг змін мовної ситуації в Україні, включаючи Південний регіон.

3. У містах Причорномор'я (Миколаїв, Одеса, Херсон) в приватній сфері спостерігається домінування російської мови практично рівною мірою в комунікативних практиках опитаних чоловіків і жінок всіх вікових категорій (більшою мірою – у респондентів з Одеси), а також ситуативний білінгвізм більшою мірою у жінок і молоді (частіше – у респондентів з Миколаєва та Херсону).

4. За даними двомірного аналізу, в розрізі міст на роботі / в навчальному закладі у Миколаєві та Херсоні більша частина респондентів

розмовляють українською або російською мовами, залежно від ситуації, в Одесі – російською мовою. Відповідно до аналізу за статтю та віком респондентів українською мовою більше користуються жінки, ніж чоловіки; російською – респонденти 60 років і старше; ситуативно українською та російською – респонденти 18–29 років.

5. На вибір мови приватного та професійного спілкування впливають такі чинники, як: історично сформований мовний баланс в регіоні; домінування певної мови в таких соціальних групах, як сім'я, трудовий чи навчальний колектив, які є соціально значущими для індивіда з точки зору його соціалізації, ідентифікації та особистісної інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вишняк О.І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. 175 с.
2. Вишняк О.І. Що об'єднує та що роз'єднує українців: результати опитувань громадської думки. Громадська думка : Інформаційно-аналітичне видання. 2015. № 2 (25). 12 с. URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1460378821_4071.pdf.
3. Демченко В.М. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України : монографія. Херсон : АЙЛАНТ, 2001. 216 с.
4. Демченко В.М. Органічна та неорганічна українська мова : монографія. Херсон : Мрія, 2003. 188 с.
5. Демченко В.М. Формування етномовної ситуації на Півдні України: *Ретроспектива та перспектива*. Філологічні науки. 2014. № 5/1 (5). С. 75–79. URL: <http://journals.uran.ua/sciencerise/article/view/30190/31862>.

6. КМІС: 46% українців у родині розмовляють українською мовою, 28,1% – російською. URL: www.radiosvoboda.org/a/news-mova-ukrainaporytuvannia/29823591.html.
7. Малець Н.Б. Дослідження проблеми державної мови в сучасному мультикультурному середовищі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/22787/1/Загрузка/29.pdf>.
8. Масенко Л.Т. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. URL: http://kmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14723/Masenko_Movnyi_konflikt_v_Ukraini.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
9. Оніщук В.М. Феномен мовного партнерства в етнокультурному просторі Півдня України. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2018. Т. 23. Вип. 1 (30). С. 101–112. URL: [http://liber.onu.edu.ua/pdf/vestniki/visn_soz_1\(30\)_2018.pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/vestniki/visn_soz_1(30)_2018.pdf).
10. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Київ. 2017. 94 с. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.
11. Радевич-Винницький Я.К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мово вживання : монографія. Київ ; Дрогобич : Посвіт, 2011. 590 с.
12. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 3 (17). Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 550 с.
13. Черниш Н.Й. Мова та ідентичність у ясучасному світі. *Мова і суспільство*. 2012. Вип. 3. С. 13–22. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/mova_i_suspiilstvo/03_2012/4.pdf.
14. Шестакова К.Ю. Етнічна ідентифікація на українському пограниччі : автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.03. Київ, 2005. 17 с.
15. Яковлєва О.В. Мовне середовище у контексті процесів трансформації та глобалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 54. С. 57–68. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/visnik_54_57.pdf.